
СОЦИАЛНИ И ИДЕЙНИ ОСНОВИ НА РАННИЯ БЪЛГАРСКИ НАЦИОНАЛИЗЪМ ОТ КРАЯ НА XVIII И НАЧАЛОТО НА XIX ВЕК

*Любен МАНОЛОВ**

The article reveals the deep social, political, economic and ideological roots of the earliest Bulgarian patriotism of the late 18th and early 19th centuries. Particular attention is paid to the role and place of Paisii Hilendarski's „History of Slavonic-Bolgarskaya“ as a founder and spiritual precursor of the Bulgarian national (and political) doctrine under the conditions of the Ottoman rule.

Национализмът е рожба на Новото време – епохата, в чиито граници се зараждат и утвърждават стоково-паричните капиталистически отношения. На тяхна основа възниква и качествено новата социална сила – буржоазията, а хората на търговията и предприемчивия дух разполагат вече с друг източник на сила и влияние – парите. Тези несъществували в миналото среди естествено имат потребност от премахването на феодалната разпокъсаност на държавните територии и създаването на единен свободен национален пазар, за да могат търговията и производствата да се развиват спокойно, без спънките на старото разпокъсано феодално общество, при което се плащат такси и данъци при преминаването през всеки град, мост или брод на река. Така жизнените интереси на буржоазията се оказват коренно различни от тези на старите съсловия във феодалната социална и политическа система – монархията, земевладелците, потомствената аристокрация и представителите на силната църковна организация. И за да защити жизнените си интереси, европейската буржоазия постепенно излъчва и свой нов тип политически представители, които разработват идейни програми, на базата на които са подготвени и проведени английската, американската и френската буржоазно-демократична революция.¹ Чрез тях човечеството прави решителната крачка към индустриалната и техническата революция, която преобразя-

* Авторът е докторант в катедра „Политология“ на УНСС – София.

¹ Сказкин, С. Д., Н. А. Смирнов и др. Новая история. Т. 1. М. 1. 1964, с. 30 и сл.

ва из основи и начина на живот, и мисленето на европееца през Новото време. Основната причина се крие в обстоятелството, че буржоазията се превръща в новия двигател на обществения прогрес.

А на базата на единния национален пазар, създаден под нейна егида, и еднотипното мислене на хората на парите народностите прерастват в нации.

Нацията естествено се очертава като много по-просветена, по-гъвкава и колективно действаща, като фактор на общодържавното развитие. Нацията вече символизира възможностите на новото буржоазно време.²

Как стартират тези нови процеси в границите на Османската империя? Какви конкретни възможности създават те за народите, които населяват държавата на султана? И как българите конкретно съумяват да се възползват от тях? Най-напред, за да си създадат нови икономически опори, чрез които да излязат от фазата на застоя, продължил близо четири века, когато основната цел на българина е било „биологичното оцеляване“.³ Докато в Новото време целта му вече е ускорено развитие. Появата на частния собственик, който с новите възможности, мисли, емоции и планове за бъдещето ще динамизира общобългарското битие. След това как между българите се дефинират тенденциите на изискващото се ново, модерно политическо мислене? А след това се намират и онези организационни форми, чрез които да се стабилизира обликът на българската нация като незаобиколима реалност на Балканите, със свой нов тип лидери, конкретно дефинирани специфични интереси и тактики за тяхното постигане.

Големият старт на промяната в съдбата на българския народ е маркиран от 1683 г. Защо и как? До османското завоевание на Балканите световната търговия се води между Западна Европа и Изтока – главно с Китай и Индия. Венецианските корабоприетатели например със своята флота пътуват до Измир на малоазийския бряг. След това с кервани по Пътя на коприната достигат до Китай и Индия. От там европейците закупуват всичко онова, което Старият континент все още не произвежда, а то се търси от аристокрацията – коприна и скъпи платове, порцелан, стъкло, хартия, красиви изделия от слонова кост, разнообразни подправки и багрила. Всичко това европейската занаятчийска икономика през Средновековието не създава. Така векове наред съществува и функционира успешно т.нар. „средиземноморски търговски кръг“, който трупа нови, баснословни печалби и за посредниците корабоприетатели – венецианците, и за търговците в европейските държави.⁴

През това време Османската империя прекарва три века в спокойствието на своята ориенталска дрямка. Основното ударно ядро на султан-

² **Ваярга**, Е. М., В. П. Волгин и др. Всемирная история. Т. V. Москва, 1958, с. 133 и сл.

³ **Митев**, Тр. Българознание. История и теория на българския народностен характер. София, 2015, с. 257.

⁴ **Потьомкин**, В. П., С. В. Бахрушин и др. История на дипломатията. Т. I. София, 1961, с. 211 и сл.

ската армия и през XVII в. са еничарите – младежите, взети насила от християнската рая.⁵

Масовостта на въоръжените сили създават спахиите, издържани в леновете, които се обработват от християнското селячество – включително и от българите.⁶ Султанската армия е въоръжена с хладно ръчно оръжие – средновековен тип, разчита на прекия сблъсък с противника и уменията да се води близък ръкопашен бой с противника. А нейното командване не познава стратегията и тактиката на новата военна теория, разработена в европейските въоръжени сили след появата на огнестрелните оръжия. Въпреки това през 1863 г. султанът предприема решителен поход към Централна Европа. Съдбоносната битка се води за превземането на Виена – столицата на Австрийската империя. Фанатизираните еничарски корпуси налитат върху укрепленията със страшна сила. Дори успяват да извършат пробив в един сектор на виенската отбрана. От брустверите на виенската крепост обаче османската армия е обстреляна с град от снарядите на оръдията и куршумите на далекобойните пушки. **Така огнестрелното оръжие прекъсва завоевателния поход на ятагана. Защото пред Виена на практика се срещат две коренно различни цивилизации – бързоразвиващата се в технологично отношение Западна Европа и изостаналата феодална държава на султаните. В европейските армии на въоръжение вече е тактиката на „боя от дистанция“, който позволява в по-голяма степен да се съхранява човешкият живот в сравнение с непосредствения физически сблъсък с противника.** Ясно е каква е перспективата. При тези качествено променени условия пътят за нови завоевания пред османците се затваря завинаги. Османската империя се оказва безвъзвратно изостанала в своето равнище от епохата на завоеванията през XIV век.

Освен изправянето на мощната Австрийска империя на пътя на султаните много проблеми през XVIII век започва да им създава и бързо възмогащата се Руска империя. Възникнала в най-северните зони на Европа, нейната територия се отличава с големи студове през зимата. Поради това практически ежегодно балтийските пристанища замръзват. Ето защо половин година руската флота не може да пътува до западноевропейските държави, за да търгува и доставя онова, което още не се произвежда в Русия. А след реформите на Петър Велики руската армия също се превръща в първостепенна военна сила на епохата. При това положение и Петър Велики, и Екатерина II разработва нова външнополитическа стратегия за разширяването на Руската империя в южна посока. Това е единственият начин да се стъпи на топлите незамръзващи брегове на

⁵ Георгиева, Цв. Еничарите в българските земи. София, 1988, с. 25 и сл.

⁶ Чауш, Али. Подробно описание на османската държава. (Средата на XVII в.) – В: *История на българската държава и право* – Извори. Съставители: П. Петров и Г. Петрова. София, 2002, с. 125 и сл.

Черно море. Поради това Русия реализира поредица от успешни военни кампании и в последна сметка през 1793 г. овладява Кримския полуостров с главен град Одеса.

Така над Истанбул най-непосредствено надвисва сянката и на руския двуглав орел. Ясно е вече, че руската политика ще се стреми да стъпи на проливите, за да се гарантира напълно свободен излаз на нейната търговия към Западна Европа, – перспектива, която в допълнителна степен продължава да усложнява бъдещето на султанската държава.⁷

При тези радикални промени, настъпили в геополитическата обстановка на XVIII век, войната престава да носи печалби на върхушката, еничарите и спахиите в Османската империя. Дотогава плячката е основен стимулатор на военния нагон и мотиватор за спахии и еничари да се бият за „славата на Аллаха“. След 1683 г. на бойното поле тях вече не ги очакват пленените робини и награбените богатства от чужди народи. Там те могат да се срещнат единствено със сигурната смърт. **По тази причина войната престава да е притегателен фактор в поведението на османските въоръжени сили.** Еничарите започват да се отклоняват от военна служба. Тъй като на тях им е забранено да имат семейства и частна собственост, постепенно те формират големи разбойнически банди, които живеят от грабежи, но вече над населението в границите на Османската империя.⁸ Така възниква истински хаос в държавата на султана. Отделни местни еничарски главатари се обявяват и за независими владетели. Типичен пример са Али паша – Янински, Пазвантоглу във Видин, Тъмрашлиите в Русенско и др. – главните представители на страшните кърджалийски времена. В техния водовъртеж попада и българският народ, тъй като той населява сърцевинните зони на Османската империя – Мизия, Тракия и Македония.

В така променилата се глобална геополитическа среда султанското обкръжение е принудено да търси изход от нововъзникналата катастрофална ситуация. Сключени са първите търговски договори с Холандия, Франция и др. западни държави за доставката в началото главно на огнестрелно оръжие. То се доставя на Балканите от търговците на тези държави. Когато холандският търговец примерно продаде оръжието си и получи торбите със злато от султанската хазна, той се разхожда из пазарите на Истанбул или Солун. И така установява, че в Османската империя съществуват много ценни суровини, които също могат да се превърнат в

⁷ **Димитров**, Стр., Кр. Манчев. История на балканските народи. София, 1971, с. 167 и сл.; Вж. също: **Ваярга**, Е. М., В. П. Волгин. Цит. съч., с. 661 и сл.

⁸ „Султанска заповед относно кърджалиите“ от 1796 г. казва: „От ден на ден те все повече се увеличават и най-упорито преследват целта си – да опропастят и да обезлюдяват най-хубавата страна на империята ми. Села, градове и цели в империята ни са опустошени и обезлюдени поради тия разбойнически вълнения“ (Вж. **Българско** възраждане. Христоматия. Съставители: Хр. Христов, Н. Генчев, София, 1969, с. 45; **Димитров**, Стр., Кр. Манчев. Цит. съч., с. 172).

богатство чрез преработка в европейската промишленост без големите рискове на пътуването до Америка. Така чуждестранните търговци започват да изкупуват от османските пазари зърно, кожи, восък за свещи, вълна и др. стока. **На практика изведнъж в стопанството на Османската империя се появява мощен външен „засмукващ“ фактор, който при това плаща за закупените стоки.** От това се възползват спахиите – вторият вид войска на султаните дотогава. До края на XVII век те само живеят в предоставените им ленове, без да са собственици на земята там. Единствен собственик е султанът, а той чрез тапии я е отдал на селяните, които да я обработват. Селяните обаче плащат данъци на държавата и са длъжни да издържат спахиите.

През Новото време на XVIII век, когато войната вече носи само смърт и за спахиите, те решават да заграбят леновете. От ползватели на благата в тях те започват да ги превръщат в частна собственост – чифлици.⁹ А произвежданата там продукция се изкарва на големите имперски пазари, за да бъде продадена като стока на европейците. По този начин, с придобитите приходи от възникващите стоково-парични отношения, спахията се издържа, след като войната вече и на него не носи онова, което ятаганът му предоставя до XVIII век. Така се разпада и спахийският корпус. Султаните вече не разполагат със своята предишна страшна армия – фанатизирано преданите еничари и многобройната спахийска конница, от които трепери европейският свят. От XVIII век османците не са в състояние вече да направят нито една крачка извън старите си граници, за да завладяват нови народи и територии. Единственото разумно нещо, което обкръжението на падишаха вижда за себе си, е поне да се запази онова, което империята вече е завоевала. За да стане това обаче, самата империя не може повече да остане същата. След разпадането на нейната военна мощ се налага необходимостта от провеждането на радикални реформи, и то във всички области на икономическия, административния и военния сектор на държавата.

Първите опити са направени още през 70-те – 90-те години на XVIII в. от султан Селим III. Решителната крачка е предприета обаче в края на първата четвърт на XIX век. Основният подтик идва, след като от слабостта на Османската империя се възползва и сръбският (1804 г.), и гръцкият (1821 г.) народ.¹⁰ Те се вдигат на въоръжена борба и успяват с руска и австрийска помощ да отвоюват основите на бъдещите си свободни държави. Тези събития нанасят окончателното морално поражение върху представата, че Османската империя е Велика сила. В Европа се ражда идеята

⁹ В „Султански ферман“ от 1723 г. изрично се казва, че след като прогонили селяните, „братята, наречени Мехмед и Ахмед, (...) си присвоиха изоставените в тези села и владенията по силата на тапии и титли имоти, техните къщи и ниви, като създадоха чифлици в харесваните от тях части, владеейки ги според вкуса си“ (Вж. **Българско** възраждане. Цит. съч., с. 16).

¹⁰ **Димитров**, Стр., Кр. Манчев. Цит. съч., с. 211 и сл; с. 233 и сл.

за „болния човек“ край Босфора. Тя показва, че освен всичко друго, малките, подвластни на султана народи ще се възползват от кризата в империята и ще откъснат нови територии. Върху тях ще възстановят своите държави, вече на национална основа. А с това имперската слава ще остане завинаги спомен от миналото. При наличието вече и на тази перспектива радикалните крачки предприема султан Махмуд II.

Всички реформи, проведени от Махмуд Втори през 20-те и 30-те години, обаче имат характер на отделни инициативи, които не са подчинени на една цялостна политическа програма. Освен това те засягат главно въоръжените сили и земеделието. Нищо не е променено в областта на обществените отношения.

Не се ограничават произволите над християните. Не се разширяват реално политическите свободи на подвластните народи. Не се създават нови, от европейски тип, държавни управленски институции. Ето защо в края на 30-те години сред султанското обкръжение постепенно назрява идеята за прокламирането и на един по-цялостен програмен документ, в който да се маркират и някои от основните буржоазни политически свободи на човека. Така се стига до 3 ноември **1839 г.**, когато новият султан Абдул Азис хан обявява първия документ, който засяга политическите отношения в империята, – известния **„Гюлхански хатишериф“**.

В текста на този реформен акт важни са **8 основни идеи**. За пръв път султанът на Османската империя се задължава публично и най-официално „да гарантира живота на всеки поданик“ в държавата независимо от неговата народностна принадлежност; гарантира се защитата на „честта и достойнството на личността“, т.е. хората не само ще имат гаранции за живота си, но и никой не може да ги наказва или обижда произволно; Османската империя обещава, че от този момент нататък в държавата ще се гарантира „непрекосновеността на имуществото“ на всички поданици на султана; осъдена е системата за откупуването на данъците от предприемачи и се обещава, че ще се въведе справедливост в данъчното облагане на всички в държавата; осъжда се продажбата на административни длъжности и се обещава те да се предоставят само на хора с образование; султанът обещава и „равенство“ на всички свои поданици пред закона, когато имат отношение със съдилищата. Накрая в „Гюлханския хатишериф“ е записана султанска клетва, че Абдул Азис ще остане твърдо верен на официално поетите си обещания.¹¹

Оценяван цялостно, този документ, очевидно, за пръв път, откакто съществува Османската империя, поне на думи прокламира някои от основните права и свободи на човека, характерни за Новото време, наложени чрез конституциите в демократичния свят. По своята същност обаче „Хатишерифът“ е само една обикновена политическа декларация, при то-

¹¹ Гюлхански Хатишериф от 3 ноември 1839 г. – В: *ИБПЖ* – Извори, с. 21.

ва крайно непълна, защото в нея изобщо не се говори за въвеждането на конституция в Османската империя, нито за изборност и разделение на властите. Напротив, султанът заявява, че и занапред законите ще се разработват под негово ръководство в т.нар. „Законодателен съвет“. Изобщо не става и дума кой е суверенът в Османската империя. Въобще не се въвежда понятието „гражданин“. Отново се говори за поданици на султана, за населението на империята, за жителите на градове и села. Следователно „Гюлханският хатишериф“ на практика си остава само половинчато политическо обещание за демократизация на Османската империя, без да са предвидени истинските институционални реформи, които биха могли да създадат наистина модерен, от европейски тип, държава, управлявана по правилата на представителната демокрация.¹²

Това е основната причина, поради която политическата обстановка в Османската империя не се променя качествено и след прокламирането на „Хатишерифа“. Поради това кризисните процеси продължават. Те вземат нов връх по време на Кримската война. Както е известно, това е война на коалиция между Англия, Франция и Австрия плюс Османската империя срещу Русия. След като Русия стъпва по бреговете на Черно море, западните Велики сили поемат под своя защита „болния човек“ край Босфора. За тях е по-изгодно проливите да се контролират от слабата Османска империя, отколкото те да са във владенията на силната Русия. Поради това коалицията воюва с руснаците в известната Кримска война. Тя е загубена от Русия. Победител излиза коалицията на западните държави плюс Османската империя. Подписан е известният Парижки мирен договор, с който на Русия се забранява да държи флота в Черно море, за да не може да стигне до проливите. За постигането на тази победа обаче Османската империя сключва големи финансови заеми с френски банки при много тежки условия. Тъй като заемите трябва да се връщат, държавата на султана продължава да затъва във вътрешните си проблеми. За да се избегне пълният крах на Османската империя, под натиска на западноевропейските си партньори султан Абдул Азис е принуден да направи следващата крачка в усилията да реформира своята държава.

На 18 февруари 1856 г. в Истанбул е прокламиран следващият **реформаторски документ – „Хатихумаюн“**. Той съдържа **22 основни точки**, по-важните от които са следните: султанът потвърждава, че ще спазва обещаното с реформения акт от 1839 г.; обещава привилегии за „християнските общини“, които да се гарантират твърдо от държавата, а всяка християнска община да обсъди какви реформи би искала да види, които се диктуват от „развитието на просвещението и епохата“; обещава се пълна религиозна свобода на всички различни църковни деноминации, съществуващи в границите на империята; за пореден път се забра-

¹² Пак там, с. 22.

нява официално употребата на „язвителни и обидни думи“ срещу когото и да е; никой повече не можело да бъде принуждаван да променя насилствено своята вяра; всички поданици на империята щели да имат равен достъп до общинските служби; всички поданици да се приемат в гражданските и военните училища; отделните общини имали право да откриват светски училища за наука, изкуства и занаяти; да се създадат и „смесени съдилища“ с присъствието и на представителите на немюсюлманските общности по градовете; данъците да се събират от всички поданици по „един и същи начин“; дори е обещано, че всички младежи, т.е. дори и християните, ще могат да постъпват на редовна военна служба.¹³

От тези факти се вижда, че „Хатихумаюнът“ от 1856 г. формално разширява някои от основните буржоазно-демократични права и свободи, обещани с „Гюлханския хатишериф“ от 1839 г. Този реформен акт обаче също страда от недъзите на предишния, защото и той остава само като словесна декларация. Отново не се говори нищо за създаването на конституция в Османската империя; не се споменава дори необходимостта от разделението на властите в държавата; не се говори нищо за възможността да се създават легални политически партии, които да могат свободно да разпространяват свои различни идеологии. С други думи отново реформите са представени като ДАРЕНИЕ на добра воля от самодържеца султан. Той обаче запазва основните структури на властта в свои ръце. Така че реалната полза и от този реформен акт се оказва нищожна. През 1875 г. Османската империя изпада във финансов колапс. Султанът обявява невъзможност да изплаща дълговете си към Франция. Тогава в Цариград е настанена комисия от европейски чиновници, които да събират данъците, за да върнат заемите. Те естествено увеличават вземанията от населението. А на тази основа в Османската империя през 1875 – 1876 г. възниква истинска революционна криза, чиято кулминация е Априлското въстание в българските земи от 1876 г.

И така въпреки непоследователността, половинчатостта и липсата на истински европейски тип реформи в границите на Османската империя от края на XVIII и началото на XIX век все пак там за пръв път възникват доста съществено променени обективни условия за развитието както на икономическите отношения, така също и за появата на нов тип политическо мислене. В случая нас ни интересува преди всичко проблемът как българите специално се възползват от тази нова обстановка, за да излязат от фазата на четиристотингодишния си застой, когато основната задача на християнина по нашите земи е била как да оцелее биологично.

Българите най-напред се възползват от реформите във военната област. Ликвидирането на еничарите и спахиите и въвеждането на редов-

¹³ **Хатихумаюн.** – В: *ИБПЖ* – Извори. Съставители: Д. Дойнов, М. Тодоракова, Р. Крушева. Варна, 2000, с. 26 и сл.

ната наборна армия изискват сигурно и ритмично производство на качествени стоки за изхранването, обличането, обуването и въоръжаването на многохилядната редовна османска армия. Защото наборният войник не живее вече като спахията в леновете, където го издържат селяните. Наборният войник е настанен в казарми, всяка година там постъпва нов набор и тази сила трябва да се издържа вече от държавния бюджет. **Ето защо за пръв път от края на XVIII и началото на XIX век Османската империя започва да изоставя принципа на принудително изземване на онова, което е необходимо на новия тип наборна армия. На мястото на задължителното изземване на необходимото е въведен принципът на изкупуване на произведената стока.** А за да се гарантира ритмичност на доставките – защото всяка година в редовете на войската постъпват хиляди нови войници, – започва издаването и на нов тип документи за регламентиране на доставките, необходими на наборната армия.

Със специални фермани султаните дават гаранции на българите в подбалканските селища, Средногорието и Родопите да отглеждат големи стада овце. (Коранът забранява на мюсюлманите да консумират свинско месо и овчето месо е основна храна за войската.) Така възниква един от най-рано оформилите се слоеве на постепенно забогатяващи българи в новата обстановка – **джелепите**. Това са хора от Добруджа, Котел, Панагюрище, Копривщица, Смолянско, които започват да отглеждат огромни стада овце. Някои от стопаните развъждат докъм 30 000 овце. С течение на времето те натрупват състояния, които им дават възможност да започнат вече да строят нови красиви и големи български къщи, заградени добре със здрави дувари, в старите възрожденски градове на нашата страна.¹⁴

За да се облече наборната армия на султана, за да се обшие униформата с красиви ширити, са необходими **сукно и гайтани** за войнишките униформи и шинели. Поради това с нови фермани властта дава гаранции на българите в подбалканските градове Сопот, Карлово, Калофер, Габрово, Търново и др. да развият **тъкачеството**. За да се гарантира качеството на продукцията, българските занаятчии са принудени да усъвършенстват и производствената техника в своя занаят. Така от Европа е прекопиран „чаркът“, с който се преде по-лесно и по-качествено вълната, преди тя да се изтъче в платно. Съответно в договорените срокове българските тъкачи също предават произведената продукция, която се заплаща от държавната хазна. Само през 1842 г. на българските тъкачи е възложена задачата да произведат 1 млн. аршина аба, която да се закупува по „42 пари аршина“. Ясно е следователно, че и в този сегмент на бъл-

¹⁴ В Пловдивски санджак българи отглеждали 1 420 000 овце, от което при продажбата печелели по 56 800 000 гроша, плюс 215 000 кози, от които печелели при продажбата 6 450 000 гроша. В Сливенски санджак се отглеждат 1 022 000 овце, от които при продажба се печелят 40 880 000 гр., плюс 205 000 кози, от които се печелело по 6 150 000 гр. (Вж. **Тодев**, Ил. Българското национално движение в Тракия (1800 – 1878). София, 1994, с. 37).

гарското общество започват да се оформят хора с пари, а оттам и личности с нови интереси и намерения за бъдещето.¹⁵

За въоръжаването на османската армия с огнестрелно оръжие е необходимо производството на метал. За целта със специални султански фермани през втората половина на XVIII и XIX век гр. Самоков е превърнат в главния железодобивен център на империята. Там са изградени 32 **мадани** – пещи за топене на желязо. Първоначално осигуряването на дървата за топенето на рудата се осигурява чрез ангария на населението. След 30-те години обаче селяните от района на Ихтиманска Средна гора се вдигат на колективна борба срещу ангарията. В последна сметка тя е отменена. Необходимият дървен материал за горенето започва да се закупува от българските селяни. А готовото желязо също се продава. Обикновено то е транспортирано до гр. Сливен. Там възникват най-добрите тюфекчийски работилници за производство на цеви за пушки, револвери и хладно оръжие за войската. Така че и от тази дейност също започва да се печели добре, включително и от българите. Защото те продават дърва на маданите, а българите от тюфекчийския занаят печелят от продажбата на произвежданото оръжие.¹⁶

С разгръщането на споменатите наистина мащабни производствени дейности постепенно възниква необходимостта и от създаването на нови транспортни средства. Предприемчиви българи се ангажират с **кираджийството**. Те създават големи собствени кербани от по 50 – 70 коли (каруци). Теглени главно от биволи и коне, тези хора започват да транспортират с тях произвежданата стокова продукция от селищата, в които тя се създава, до Одрин, Солун или Истанбул, където се превръща в добре заплатена стока. За да получи по-голяма полза от своето бавно отваряне към света, Османската империя започва да организира и големи ежегодни панаири, като Узунджовския, Неврокопския и др. По време на тяхното провеждане там пристигат и търговци с европейски стоки. Панаирите продължават по една седмица. А кираджиите пренасят най-голямата част от стоката, която българските производители и търговци предлагат на чужденците.¹⁷

По време на пътуванията си из Османската империя и при участието си на панаирите производителите, търговците – българи, наблюдават как живеят техните единоверци в различните части на народното землище. Общуват с тях, защото нощуват в българските крайпътни ханове. Разме-

¹⁵ Снабдяване на новосъздадената войска с облекло (Вж. **Документи** за българската история. Т. III. Документи от турските държавни архиви. Подбрал и превел: П. Дорев. Ч. I. София, 1940, с. 104).

¹⁶ **Николаев**, В. Големи минни предприятия с български работници в европейска Турция. – В: Рударството в Югозападна България и Югоизточна Македония. Сборник. София, 1953, с. 140 – 150.

¹⁷ **Генчев**, Н. Българско възраждане. София, 1988, с. 78.

нят мисли както за съществуващите проблеми, така също и за бъдещите намерения. **Казано в обобщен вид, в хода на нововъзникналите стоково-парични икономически процеси в границата на Османската империя се задвижва единен общонационален търговски стокооборот. А на негова основа постепенно възниква българският национален пазар.** Хората от Добруджа, Мизия, Тракия и Македония вече се срещат. Те все повече намират общи мисли, чувства и емоции, с което се избистря онова, което може да се нарече „общобългарска чувственост“, „общ народен дух“, „единни представи за миналото, настоящето и бъдещето“.

В българското общество вече са налице **нови обществени сили.** Това са хората на стоковото производство, които притежават нова сила – парите. Занаятчиите се обединяват в съсловни организации, наречени „лонджии“. В рамките на всеки еснаф се налагат нов тип човешки отношения. Занаятчията стокопроизводител вече по един начин трябва да общува със своите съратници от еснафа. От занаятчията се изисква вече ново мислене, когато трябва да възпитава и обучава своите калфи и чираци, за да произведат те качествена стока. Съвсем други отношения трябва да поддържа българският стокопроизводител, когато общува с доставчиците на суровини за неговото производство. Още по-различни са отношенията, които производителят трябва да поддържа с клиентите си. Тях трябва да предразположи, да ги убеди в ползата да купят неговата стока, за да се върне клиентът отново. Още по-различни отношения трябва да поддържа българският стокопроизводител с турската власт. С нея трябва да се водят търговски преговори, да се постига споразумение за количества и цена на продукцията. Българският стокопроизводител трябва да умее вече по нов начин да общува и с чуждестранните търговци, изнесли произведенията си на големите панаири в империята.¹⁸

Всичко това означава, че през първата половина на XIX век постепенно у българина настъпва коренно преобразяване. **Той се превръща в предприемач, в частен собственик – стокопроизводител, който ежедневно е в конкуренцията на пазара. Това налага той да мисли всеки ден активно, да задвижва, да контролира и да усъвършенства собствената си мисъл, манталитет и култура, за да има успех новата стопанска инициатива.** Това вече е нов тип човек. Той напуска пасивната позиция на своите предци, чиято основна цел максимум през миналите десетилетия винаги е била биологичното оцеляване. Този предприемчив човек вече може сам да планира своето бъдеще. Той разполага със средства, за да разширява производството си. За да го увеличава по-бързо, на него са му необходими и „безплатни работни ръце“. На тази основа през XIX век рязко се увеличава и раждаемостта в българските семейства, които са въввлечени в новите динамични стоково-парични отношения. Бъл-

¹⁸ Митев, Тр. Българознание. с. 302 – 303.

гаринът – частен собственик и стокопроизводител, вече има потребност от нови знания и ще мисли какво образование да се даде на неговите деца, защото те трябва да познават историята, аритметиката, географията, астрономията, доброто писане и пр., за да бъдат още по-ефективни в своята практическа дейност.

Аналогични промени настъпват и в българското село след ликвидирането на спахилъка там през 30-те години на XIX век. Селянинът там също започва да купува повече земя, а излишъка от продукцията – да изнася на пазарите за продан. Така че стоково-паричните отношения настъпват и в селото. Ето на тази основа от втората половина на XVIII и началото на XIX век в българските земи настъпват качествено нови промени в облика на българското общество. Българите започват да мислят все по-едносьщностно, по-модерно, с по-голямо самочувствие. Няма как тези процеси да не доведат до цялостно усъвършенстване на равнището на българската народност. При новите условия тя започва, макар и бавно, да прераства в българска нация.¹⁹ Защото оцеляването поединично вече е отминал етап, характерен за народността от времето преди XVII век. Хората започват да си поставят нови, колективни цели за постигане – едно от най-важните проявление на зараждащото се единно национално политическо мислене. А формирането на националната реалност неизменно води до осъзнаването и на важни специфики в интересите на тази нова общност в сравнение с околните народи. **Така възниква обективната икономическа и социална основа, върху която поклъват и идеите на българското национално политическо мислене – основата на ранния български национализъм.** В тази връзка един от най-добрите познавачи на тази проблематика – проф. Николай Генчев, отбелязва следното: **„Когато българското общество изпитва като цяло гнета на чуждото робство“, тогава „пробуждащият се буржоазен национализъм отговаря на интересите на цялото общество и представлява могъщо оръжие за националната еманципация“.**²⁰

Формиращите се стоково-парични отношения и производните на тях социални сили в българското общество не възникват като с магическа пръчка в напълно развит вид, поради което неизбежно преминават през няколко фази на зараждане, развитие и напредък. На базата на тази обективна и естествена логика, по която еволюират новите икономически процеси и производните им обществени сили, съответно националните идеи – основата на ранния български национализъм, също **не „изскачат“ внезапно**, в напълно избистрен вид, върху българската обществена сцена. Напротив, паралелно с възмъжаването на националното тяло постепенно се появяват, добавят, натрупват, а след това и утвърждават

¹⁹ Генчев, Н. Цит. съч., с.303 – 321.

²⁰ Пак там, с. 92.

трайно една след друга различни, но все важни и нови национални идеи. В своята цялост те в един момент ще дадат облика на ранния самозащитен български национализъм от Епохата на възраждането, който ще придобие сравнително завършена форма на самобитна национална идеологическа платформа.

Българската политическа наука обаче все още не е проучила добре тази проблематика със спецификата на своя изследователски инструментариум.

Поради това тук е редно да се каже, че ранните наченки на национализма ние откриваме в постиженията на първия български център, свързан с появата на модерната политическа мисъл от Епохата на възраждането, – Атонския български политически център. Там, в българските православни манастири „Хилендар“ и „Св. Георги Зограф“, израства Паисий Хилендарски – ранният идеолог на българското национално теоретично политическо мислене.

При подхода към този същностен проблем автоматично възниква логичният въпрос защо. Защо основата на българското национално мислене не възниква в такива големи градове по българските земи, като Велико Търново, Пловдив, София, Варна, Видин, Русе, които при това се ангажират рано с новите стоково-парични отношения? Съответно и появата, а и постиженията на буржоазията там личат много по-отчетливо. А националното мислене потръгва от един от най-отдалечените манастири от българското землище. Първата причина трябва да се търси във факта, че споменатите големи български градове са важни центрове на турската административна власт. Следователно там опеката над българите е била винаги много по-голяма, което е задържало стартирането на новите обществени инициативи. Освен това тези градове са и седалищата на гръцките владци – друг опекунстващ фактор върху духовния живот на българите до средата на XVIII век. Докато обстановката в българските манастири на Атонския полуостров е коренно различна.

С напредъка на Европейското просвещение манастирите на Атон постепенно стават привлекателен център и за редица видни европейски учени. През различни години там са пребивавали френският учен Пиер Белон, секретарят на английското посолство в Истанбул Пол Рико, два пъти на Атон гостува видният руски учен от XVIII-то столетие Василий Барски и т.н. При своите пътувания те проучват старините на гръцката древност, византийската и българската история. (По време на едно подобно посещение от Атон е отнесено знаменитото евангелие, създадено по заповед на цар Иван Александър, известно днес на света вече като „Лондонското евангелие на Иван Александър“.) При тогавашните трудни и рисковани условия за пътуване тези хора пристигат на Атон и остават там с месеци. Общувайки с българските монаси, те внасят нови идеи, които са актуални вече за европейското обществено мислене. Все в този дух

работи и бележитият гръцки просветен деец Евтений Вулгарис. Сам италиански университетски възпитаник, през 1753 г. той открива т.нар. „Атонска академия“, в която се преподават и светски науки. **Така че в тишината на монашеските килии постепенно навлизат и европейските идеи на Просвещението и науката с новите представи за ролята на човека, светското знание и инициативността на общностите.**²¹

С оформянето на замогващите се представители на първите български буржоазни поколения богатите хора постепенно си формират и нови навици. Появява се модата към името на човека да се поставят „авторитетни“ добавки. Най-масово използвана е титулатурата „**хаджия**“. Всъщност хаджиите през Възраждането са били два вида – голям и малък хаджия. Голям е този богат българин, който поне веднъж в живота си е посетил гроба Господен в Ерусалим. А малък хаджия е онзи, които е бил на поклонение в атонските български манастири. И така, продали на държавата произведената през годината стока, през октомври богати българи от всички краища на родната земя започват да посещават атонските български манастири. Тъй като и тяхното пътуване е било тежко, там те оставали по седмица-две. По данни от Кондиката на Зографския манастир през XIX век там са гостували над 70 000 богати българи.²²

По време на престоя си на Атон, тъй като тези хора са от Добруджа, Мизия, Тракия и Македония, на практика те образуват нещо като „импровизирани народни събрания“. В продължение на седмици те обменят опит, обсъждат настоящето, сравняват начините, по които се действа в различните райони, и т.н. **По този начин процесът на вътрешнонационално сцепление и сглобяване на все по-единно българско национално мислене естествено продължава да напредва.** Този процес на успоредяване в мисли и намерения няма как да не е оказвало влияние и върху монасите в светата обител.

Нещо повече, тъй като поклонниците в българските манастири на Атон през XVIII век са богати хора, те задължително правят и дарения на монашеските братства. И точно тук е особено интересна фактологията, свързана специално с отец Паисий Хилендарски. Той е роден през 1722 г. в Банско. Произхожда от един от най-богатите и напредничави родове в тази част на страната. За това разполагаме с преки доказателства. Например по-големият брат на Паисий – хаджи Вълчо, се превръща в един от най-големите благодетели на Зографския манастир. Със свои лични средства той построява т.нар. „Банско крило“ на манастира. Това е една огромна сграда. Стените ѝ са дебели по 1 метър, дължината ѝ е 60 метра, а етажите са 5. Освен това, за да облекчи поклонническото пътуване, от Банско до входа на Атонския полуостров хаджи Вълчо построява със свои

²¹ Христов, Хр. Паисий Хилендарски. Неговото време, живот и дело. София, 1972, с. 20 и сл.

²² Пак там, с. 29.

средства на всеки 30 километра и по един хан. За да може да реализира подобно дарение, това означава, че хаджи Вълчо е бил наистина много богат човек.²³ Така че, освен всичко друго, Паисий, очевидно, произхожда лично от богато българско семейство, в което тенденциите на Новото време вече са дали изключително впечатляващи резултати.

Следователно всички тези данни показват, че в атонските манастири Паисий се оказва в изключително благоприятна вътрешнообщностна среда. В нея проникват идеи от Европа, ежегодно се събират импровизирани народни събрания, таксидиотите ежемесечно носят новини за онова, което вълнува българите. А в допълнение на всичко това самият Паисий Хилендарски произхожда от един от най-успелите родове, който се възползва от новите стоково-парични отношения в границите на Османската империя. Това са основните фактори, изиграли ролята на обективни и субективни причини, поради които именно в манастира „Св. Георги Зограф“ Паисий завършва своя труд „История славянобългарска“. **А тя ще се превърне в новата теоретична основа и главен ориентир за насоките на българското национално политическо мислене в перспектива, в резултат и солидна база за ранния самозащитен български национализъм.** Неслучайно проф. Николай Генчев по този въпрос обяви навремето своята категорична констатация: **„Паисий интерпретира миналото в силно националистичен и романтичен дух“.**²⁴

Основите на неговата качествено нова политическа мисловност в ранното българско общество ние естествено откриваме в текста на съчинението **„История славяноболгарская“**, която е завършена през 1762 г. След това Паисий сам я разнася из българските земи, за да бъде преписана и пазена и от други грамотни българи. Така, по примера на българските апостоли от епохата на християнизацията, преодолявайки всички трудности на „пешото движение из империята“, авторът сам тръгва между народа, за да намери онази социална база, която е готова да прегърне идеите на ранния просвещенски български национализъм.²⁵ Пръв през 1765 г. в Котел го преписва поп Стойко Владиславов – бъдещият епископ Софроний Врачански. А примерът му е последван от десетки други, като до нас са достигнали над 40 преписа на Паисиевата история.

Внимателният анализ на текста в „Историята“ показва нещо много важно: формално Паисий пише труд като автор, който иска да възкреси истината за миналото. На практика обаче в нея той се изявява преди всичко като политически теоретик на Новото време. Там по същество се ражда автор, който сътворява сбора от онези ранни политически идеи, които ще положат основата на светската доктрина за същността, ползите и логиката на **национално полезната** политика. А това е началната азбу-

²³ Пак там, с. 30.

²⁴ Генчев, Н. Цит. съч., с. 89.

²⁵ Пак там, с. 89.

ка на всеки самозащитен национализъм като система от рационални идеи за правилно отстояване на трайните интереси на собствената нация. Особено ако тя се намира в българските условия – липса на собствена държава, пълно политическо безправие и всевъзможни изстъпления на отговорни и неотговорни фактори в Османската империя.

Още в предговора на труда си Паисий подхваща и дава обяснение на един от важните въпроси, който вълнува българите в средата на XVIII век: защо гръцката нация е по-напред в своето развитие от българската. Така е, обяснява авторът на „Историята“, защото гърците са **„по-политични“**.²⁶ Тук внушението на автора е пределно ясно: защото те по-рано са се научили да формулират и реализират политика, чрез която да защитават своите интереси. Следователно добре разбраната национална политика е средството, чрез което този народ е постигнал забележителните си постижения в сравнение с българите: гърците са успели да запазят гръцката Патриаршия в Истанбул; из всички български епархии служат гръцки владци; на Атон се създава академия, която да обучава младите гърци в светските науки. Оттук основният извод, към който клони анализът на Паисий, е очевиден: в условията на разлагащата се Османска империя като жизнена необходимост, очевидно, се явява необходимостта българите също да разработят своя полезна национална политика.

Паисий обаче вече си е формирал ясна представа, че политиката сама по себе си (т.е. всяка политика – политиката изобщо) не може да носи ползи за народите. Народите печелят само от „ползната за тях политика“. И оттук той прави следващия важен принос – за възможностите на своето време: Паисий изяснява някои от най-важните условия, които позволяват на народите да произведат „полезна“ политика за своите национални интереси, и съответно се аргументира с няколко конкретни примера.

Първо, гръцката национална политика е полезна за този народ, защото гърците са **„по-мъдри“**. Под това авторът разбира, че те вече са усвоили и светското знание. Затова са станали и по-умни („по-мъдри“). Между тях са израснали учени хора, които владеят и светските науки. Затова гърците вече не робуват слепешката на библейската догматика и не вярват в суеверията. Като мъдър народ те мислят по-рационално, по-прагматично, по-ясно за перспективата на своята нация. Следователно мъдростта, която дават светските науки, също е необходима и на българите, за да могат и те да се научат да формулират национално полезна политика.

На **второ** място, като изключително важен ресурс един народ да може да произвежда полезна за себе си политика Паисий сочи специфичните добродетели на националните водачи, т.е. **на лидерите**. Тук като илюстрация Паисий привежда примера с еврейския народ. След 66 г.

²⁶ Хилендарски, П. Предисловие к хотим читати и послушати написания в историцу сию (Вж. **Българско** възраждане. Христоматия. Цит. съч., с. 27).

пр.н.е. евреите са разселени от римската власт по целия свят. Въпреки това еврейската нация оцелява и без наличието на собствена държава, при това в продължение на повече от 2000 години. Защо и как? Защото те винаги са имали и имат добри лидери. Тях народите „**нарекоха (...) велики на земи**“, защото са показали уникална способност да бъдат „**търпеливи и незлобливи**“. Тези лидери не изпадат в паника, а търпеливо усвояват мъдрото учение как евреите могат да живеят в структурата на всяка нация като „незлоблив“ член на останалите народи. Така че благодарение на големите лични достойнства, които лидерите на еврейската нация имат, те компенсират голяма част от негодите на уникалната еврейска съдба. Такова е следващото внушение от текста на Паисий, защото лидерите все пак са тези, които разработват полезната национална политика.²⁷

Като **трето** важно условие за дефинирането на полезна за нацията политика Паисий сочи умението **политиката да се провежда последователно**, както и способността на народите да не се отклоняват в своето историческо битие, а да поставят и отстояват предимно собствените си интереси. Така Паисий изяснява първия фундаментален проблем на своето време, свързан със същността на националната политика, а именно какво представлява тя като инструмент за напредъка на всеки народ и кога националната политика е фактор за прогреса на съответното общество.²⁸

След това Паисий Хилендарски прави втората и може би най-важна крачка в своето теоретично начинание. Той изяснява фундаменталния въпрос за младата, едва прощаваща българска нация: А дали специално българите ще могат да разработят полезна за себе си национална политика? Това е изключително важен проблем, тъй като по негово време (втората половина на XVIII век) сред ранновъзрожденското общество вече са се оформили две диаметрално различни тези. Едната, която вече е придобила много голяма публична известност, се защитава от някои представители на младата българска буржоазия. Това са хора, завършили гръцки светски училища, ангажирани в стопанска дейност с гърци, при това без собствен политически опит. Та те били убедени, че по „обективни причини“ българите не можели, дори не били в състояние изобщо да си формулират и системно да провеждат успешна за себе си национална политика. И по тази причина тези българи започнали да се гърчечат.

Каква е основата (аргументационната база) на тази първа възрожденска политическа дилема, възникнала в ранновъзрожденското българско общество, с която се сблъсква основоположникът на българското национално политическо мислене?

Първият аргумент визира гърчещите се представители на младата българска буржоазия, които смятали, че тяхната политическа докт-

²⁷ Пак там.

²⁸ **Митев**, Тр. Възникване на светското знание за политиката през Българското възраждане. – В: *Икономически алтернативи*, бр. 2, 2005, с. 76 и сл.

рина е правилна, тъй като след 400-годишното османско владичество българите са загубили всичко от своята стара политическа опитност, традиции и културни постижения. През XVIII век те вече се проявявали като **„прости и глупави“**, в смисъл на един неук, неразвит духовно народ, който все още не познава изобщо светското научно познание. Това гъркоманско твърдение се доказвало с факта, че **„няма от них много търговци и книжовници“** – аргументи, които на пръв поглед имат някакви реални основания за онова време. В случая обаче фактите очевидно са гигантизирани от носителите на прозилитизма сред българите, защото те по същество се очертават и като първия противник на ранния просветен и самозащитен български национализъм.

Вторият аргумент е, че гърчеещите се сред младата българска буржоазия често защитавали своята политическа позиция публично, че българите не могат да разработват и реализират печеливши за себе си национална политика, защото те като народ нямали **„речи политични“**. Тук изразът на Паисий не е много ясен в съдържателно отношение, но очевидно той има предвид, че според гъркоманите между българите липсвали още специални съчинения, в които да се изпише спецификата на политическата реч. Най-вероятно се визира и отсъствието все още на добри оратори сред българите, които да използват в своите „речи“ добре шлифована политическа терминология. Следователно на българите липсвал и специфичният инструментариум (политическата книга, политическата терминология, политическите оратори) – всичко онова, на чиято база се създават полезни „речите политични“ за защита и на българските национални интереси.

Третият аргумент, че българите не могат да разработят и реализират полезна за себе си национална политика, гърчеещите се търсят в самия начин на живот на народа през XVIII век. В рамките на своя хилядолетен бит българите не били мореплаватели, които общуват редовно с външния свят; не били и търговци, които излизали на големите световни пазари. Българите през XVIII век били **„прости орачи и копачи, и овчари и прости занаятчии“**. Тази им особеност ги затваряла трайно в границите на вътрешнонародностното географско пространство. Те не поддържали постоянни и активни контакти с напредничавите народи. А при липсата на общение и познаване на онова, което става в Европа, не било възможно да се формира и умението българите да си разработват и реализират полезна национална политика.²⁹

Точно с разгрома на тази първа антибългарска политическа доктрина се заема Паисий в своята работа. Авторът на „Историята“ повежда първата национално отговорна политическа полемика в новата история на нашия народ. В нейния ход той защитава една диаметрално противо-

²⁹ Хилендарски, П. Предисловие... Цит. съч., с. 27.

положна политическа теория. В своята дълбока същност тя отразява разбиранията на родолюбивата ранновъзрожденска част от българското общество. За целта Паисий дефинира цяла поредица солидни политически аргументи, които в своята цялост оформят съдържанието **на втората – национално отговорната, политическа доктрина – за ролята на просветените българи през Епохата на ранното българско възраждане**. За да не бъде неговата доктрина абстрактно умопостроение, той базира изложението на своя национално отговорен политически анализ върху аргументацията, с която си служат гъркоманите.

Най-напред Паисий отрича и отхвърля безапелационно схващането на своите политически опоненти, че поробеният български народ едва ли не е „обречен“ на „вечна“ политическа безпомощност, в смисъл, че поради някакви „обективни“, напълно непреодолими и независещи от народа обстоятелства той изобщо не е в състояние да си разработи и реализира национално отговорна и полезна за себе си политика. Напротив, Паисий смята и доказва убедително, че това е най-голямата политическа заблуда на неговото време. За да защити изчерпателно своята нова и коренно различна национално отговорна политическа доктрина, Паисий привежда серия логични и убедителни аргументи. **Благодарение на тях в българското духовно пространство е спечелен първият политически дебат на Новото време. Именно той прокарва идейното трасе, по което ще се движи в перспектива ранният български неагресивен, но подчертано самозащитен национализъм.**

Защо може да се направи такъв извод?

Първо, полемизирайки с гъркоманите, авторът на „Историята“ задава провокативния въпрос приемаме ли за вярна тезата, че гърците са „по-политични“ и със своята мъдрост те печелят повече от нас, българите. Но каква полза са имали специално българите от това някога? Примерно след XV век, когато структурата на българската църква е предадена под върховното управление на гръцкия патриарх в Истанбул. Какви конкретни придобивки могат да се посочат в това направление за общия духовен живот между българи и гърци, за да се оставят българите и в перспектива гърците да направляват развитието на нашия народ, включително и при новите политически процеси, обхванали разлагащата се Османска империя. Основният извод на Паисий е, че българите нищо реално не са получили от гръцката национална политика и мъдрост.

На **второ** място, в политическия си дебат с доктрината на гъркоманията Паисий поставя още по-сериозния теоретичен политически проблем: А дали всичко, което някои лековерни българи наричат „мъдра политика“ у гърците, наистина е истинска „политика“? На базата на този дискуссионен проблем Паисий прави великолепно разграничение между истинската политика като колективни идеи на народа за практическа дейност с цел защита на трайните национални интереси и нейния анти-

под – псевдополитиката, или лъжеполитиката – злоупотребата с явлението политика. Така още преди 250 години Паисий прави аргументирана диференциация между цивилизованото разбиране за национална отговорна самозащитна политика и политическо вероломство. Той оприличава на политически цинизъм този дефектиран тип политики, които прокарват чуждите интереси за денационализацията на народите и за задържане на тяхното собствено развитие. Ето защо Паисий пише категорично, че много от гърците, които българите гъркомани смятат за сериозни и мъдри политици, са само **„сегашни хитреци (...) А ти ги имаш за почест и чудиш се у них, и влачиш се на нихен език и обичаи“**³⁰. Така в тази част на своя политически трактат Паисий разобличава политическото невежество на онези българи, които не са в състояние да разграничат истинското явление „полезна политика“ от политическото интригантство и от вероломството и безскрупулната дейност, които се прикриват зад фасадата на националната политика.

На **трета** позиция в сложния дебат, поведен от Паисий по проблемите на полезната национална политика, авторът обобщава поредица факти, които доказват още по-категорично неговата диаметрално противоположна представа за истинската национално отговорна и полезна политика. За да онагледя възгледите си, авторът на „Историята“ отново се обръща към практиката на фанариотите, тъй като главната му цел все пак е да обори, да отрече, а след това и да елиминира гъркоманската политическа доктрина от българското ранновъзрожденско духовно пространство. Поради това той говори, че от тяхната политическа дейност не само че няма никаква полза, но тя е и много вредна, защото тази псевдополитика е и стремеж за грабеж на българите, тя е път, по който се влиза в грях, и затова гръцките лъжеполитици са **„неправедни“** хора и християни.

Като **четвърти** основен аргумент, че българите не са обречени на вечна национална политическа безпомощност, Паисий търси в специфичните естествени народностни добродетели на своите съвременници, в онези техни безспорни достойнства, които съществуват, без обаче те да са обобщени и превърнати в основа за ново национално политическо възпитание и мислене, за да се появи и полезното организирано практическо действие. И в това направление Паисий също привежда безспорна аргументация. Българите са много по-трудолюбиви от гърците. Те не са така горделиви като елините. Българите са много гостоприемен народ. **„Всекиго в свой дом приемат и гощають“**, пише авторът на „Историята“. Така че те са много по-отзивчиви към проблемите на другия човек. Това ги разкрива като много по-състрадателен народ в сравнение с гърците. Те **„даруют милостиню кой у них просит“**³¹, обобщава Паисий. Така той

³⁰ Пак там.

³¹ Пак там.

доказва, че в българския национален характер се съдържа най-важното – уважението към човешкото същество, доброволната грижа и ангажираността при разрешаването на проблемите на себеподобните, а това са най-важните черти и качества на всеки национален характер. Те също са фундаментална предпоставка, за да могат българите на тяхна основа да се научат да формулират и провеждат в бъдеще полезна за себе си национална политика.

Като **пети** довод за обосноваване на своята нова, изцяло оптимистична политическа теория за бъдещето на българската национална политика Паисий сочи успехите, постигнати в миналото от славните български царе и патриарси, т.е. от политическите постижения на онези, които са създали българската държава, управлявали са я успешно векове наред и многократно са превръщали България в решаващ фактор на Балканите. **И точно тук, в изложението на Паисий, изпъкват онези безспорни аргументи, които разкриват най-ярко наличието в неговото съзнание на онова, което може да се определи като градивен национализъм, изразен в представата за собствено величие, слава и безспорни предимства на българите**, т.е. велики български постижения, които, ако се имат предвид и в бъдеще, няма как да не се разработи национално полезна българска политика. „**Или българите не са имали царство и държава? – пита авторът. – Толкова години са царували и са били славни и прочути по цялата земя и много пъти са взимали данък от силни римляни и от мъдри гърци. И царе, и крале са им давали своите царски дъщери за съпруги, за да имат мир и любов с българите. От целия славянски род, най-славни са били българите, първо те са се нарекли царе, първо те са имали патриарх, първо те са се кръстили, най-много земя те завладели. Така от целия славянски род били най-силни и най-почитани и първите славянски светци просияли от българския род и език. (...) И за това българите имат свидетелства от много истории, защото всичко е истина за българите**“³².

Изводът и тук се налага от само себе си: Паисий подсказва, че в богатите български политически традиции от миналото също се корени мощен информационен ресурс за разработването на ефективно национално политическо мислене в Новото време. Внушението на Паисий тук също е очевидно: практическият въпрос при българите е да повярват на своите традиции, да ги изучат и да ги следват и в бъдеще, като задължително издигнат и своето самочувствие. Защото всяка нация гради своя нов облик, като стъпва върху постиженията на народността. Националното мислене обаче е преди всичко надграждане. То се отличава от народностното чувство с високото личностно самочувствие на човека, който при наличието на парите мисли с перспектива; националното мислене

³² Пак там, с. 26.

се отличава с ясното съзнание за своите конкретни предимства и възможности в сравнение с онова, което демонстрира околният свят; националното мислене е преди всичко стремеж да се изоставят ненужните консервативни традиции от миналото и да се намерят нови форми и средства за функционирането на битието. Това е маята на ранния самозащитен български национализъм.

На тази основа Паисий реално полага основите на онова, което днес в политическата наука се нарича „**национална политическа култура**“. В неговите възгледи тя се явява като първата сравнително хармонизирана система от взаимно свързани идейни ценности, практически разбирания и правила на мислене и действия, които трябва да се възприемат и да се притежават от цялата нация, за да се осъществи преходът от средновековния тип човек – градивото на народността, към личността на Новото време – представителя на нацията.

В това направление, на **първо място**, с цялостния текст на своя труд Паисий налага представата за **основните ценности** в националната политическа култура на българите, които трябва да се уважават и защитават последователно. Като най-значими ценности той защитава две – обичта към своя народ и неговите чисто човешки добродетели, налични през XVIII век. И ясното разбиране за богатата система от наследени ценности в българската народностна култура от времената на старата българска държавност. По този повод Паисий пише най-разтърсващата си провокация към онези, които не ценят ценностната система на българската национална политическа култура: „**О, неразумни и юроде! Поради что се срамиш да се наречеш българин? И не четеш на свой език и не думаеш?**“³³ Този зов ще се превърне в стратегическа мотивация за уважение на ценностите, които българинът ще търси у себе си и ще защитава в хода на разработването на национално отговорната си и полезна политика през Епохата на възраждането.

На **второ място**, в ранната Паисиева схема, която откриваме в текста на „Историята“, във връзка с онова, което днес наричаме „национална политическа култура“, се различават ясно и **основните принципи**, с чиято помощ най-добре би могло да се защитават важните ценности на националното мислене. Сред най-съществените принципи на ранния самозащитен български просвещенски национализъм Паисий внушава: последователност при защитата на националните интереси и политическите ценности; неотстъпчивост пред чужди, вредни пропаганди; убеденост, че това е единствено правилният път (че друг няма), за да може стартиращата българска нация да постигне онова, което са завоювали вече нейните съседи. Само при спазването на тези принципи ценностите ще могат да преобразят мисленето на българите.

³³ Пак там.

На **трето** място, като важен елемент, който се открива в съчинението на Паисий Хилендарски, също съотносим към съвременната представа за национална политическа култура, е изтъкване на значението на **знанието, и още по-точно – на политическото знание**. Най-напред българите да знаят що е това, което се нарича политика? Кое не е политика в цивилизования смисъл на думата и защо? И на следващо място знанието, което може да се получи от учението, чрез книгите. **„Твърде много обикнах българския род и отечество – пише Паисий – и много труд употребих да събирам от различни книги и истории, докато събрах и обединих историята на българския род в тая книжица за ваша полза и похвала. Написах я за вас, които обичате своя род и българското отечество и обичате да знаете за своя род и език. Преписвайте тази историйца и платете, нека ви я препишат, които умеят да пишат, и пазете я да не изчезне“**³⁴. А за да доаргументира този елемент от своята ранна представа за необходимото знание в структурата на националната политическа култура, Паисий прави сравнително пълна за възможностите на своето време реконструкция на българското историческо минало от епохата на Първата и Втората българска държава.

Така се ражда „библията“ на ранния самозащитен просвещенски и градивен български национализъм. „История славянобългарска“ скоро ще обиколи цялото родно землище и ще окаже колосално влияние, за да може българинът не само да излезе от четиристотингодишния си икономически застои, но и да разчупи оковите на духовната си изостаналост. От там ще потръгне процесът на все по-активно обогатяване на националната политическа мисловност. Благодарение на многогодишния събирателски труд и съзнателното самостоятелно осмисляне на проблемите Паисий полага фундамента на българското политическо модернизиране през Епохата на възраждането. От него тръгват усилията да се възстанови истината за българския държавнически опит през Средновековието. Така атонският политически мислител за пръв път подсказва на своите съвременници – българите, че съдбата на модерните нации не зависи от волята на Всевишния, както проповядват Библията и гръцките владици по родните градове и села. От Паисий тръгва разбирането между българите, че не някакви извънземни ирационални фактори, а мъдрото мислене, разумните дела на обикновените хора създават условията за напредъка на нацията. За целта обаче са необходими умения за рационално осмисляне на онова, което е най-важно за всеки народ, а на това умение учи преди всичко знанието за същността на политиката, рационалното политическо мислене. Паисий показва, че българската нация има бъдеще само ако се научи сама да създава и реализира мъдра политика.

³⁴ Пак там.

В това на практика се състои епохалната историческа заслуга на **първия център на модерната българска политическа мисъл – Атонския**.³⁵ Там благодарение на високото личностно развитие на Паисий са положени основите на градивния самозащитен български национализъм. Защото във всичко, писано от автора, няма нито намек дори българите в бъдеще да доминират над други народи, да претендират за присвояване на тяхната култура или землище, т.е. българите да поведат агресивна, конфликтна политика със своите съседи. Всичко, написано от него, се отнася до това как да се защити своето, без от това някой от „чуждите народи“ да пострада; с какви средства да се гарантира възходът на своя народ; как този народ да стане също достоен за уважение от съседите си. **В този смисъл може без преувеличение да се направи изводът, че в зората на Българското национално възраждане Паисий Хилендарски изиграва за българите ролята, която Николо Макиавели изпълнява за европейците.** Защото по същия начин Паисий подсказва как чрез разумното мислене на простосмъртните хора нациите и държавите могат да напредват в своето развитие.³⁶

И най-накрая е редно да се поясни и още един частен подвъпрос, свързан с полагането на идейните основи на ранния самозащитен български национализъм. **Никъде в „История славянобългарска“ авторът не използва политическото понятие „нация“.** Основно там се борави с термини като „народ“, „род“, „славянски род“. Това е леснообяснима реалност, защото в средата на XVIII век, когато Паисий пише своя труд, понятието „нация“ все още не се е наложило трайно в политическата лексика на Балканите. Да не се забравя, че когато се пише „Историята“, все още не са победили нито Американската, нито Френската буржоазнодемократична революция. Тоест в света нацията като главен преобразуващ фактор на средновековните феодални политически системи все още не се е утвърдила като символ на новото, на промяната и прогреса. Това ще стане в края на XVIII век, а от самото начало на XIX век и българската политическа мисъл ще възприеме и въведе в употреба и понятието „нация“...

Литература

1. **Българско възраждане.** Христоматия. Съставители: Хр. Христов, Н. Генчев. София, 1969.
2. **Ваярга, Е.М., В. П. Волгин и др.** Всемирная история. Т. V. Москва, 1958.
3. **Генчев, Н.** Българско възраждане. София, 1988.
4. **Георгиева, Цв.** Еничарите в българските земи. София, 1988.
5. **Гюлхански Хатишериф.** 3 ноември 1839 г. – В: *ИБПЖ* – Извори, с. 21.

³⁵ **Митев, Тр.** Възникване... Цит. съч., с. 78 и сл.

³⁶ Пак там.

6. **Димитров**, Стр., Кр. Манчев. История на балканските народи. София, 1971.
7. **Документи** за българската история. Т. III. Документи от турските държавни архиви. Подбрал и превел: П. Дорев. Ч. I. София, 1940.
8. **Митев**, Тр. Възникване на светското знание за политиката през Българското възраждане. – В: *Икономически алтернативи*, бр. 2, 2005, с. 76 и сл.
9. **Митев**, Тр. Българознание. История и теория на българския народностен характер. София, 2015.
10. **Николаев**, В. Големи минни предприятия с български работници в европейска Турция. – В: Рударството в Югозападна България и Югоизточна Македония. Сборник. София, 1953, с. 140 – 150.
11. **Потьомкин**, В. П., С. В. Бахрушин и др. История на дипломатията. Т. I. София, 1961.
12. **Сказкин**, С. Д., Н. А. Смирнов и др. Новая история. Т. 1. М. 1. 1964.
13. **Тодев**, Ил. Българското национално движение в Тракия (1800 – 1878). София, 1994.
14. **Хатихумаюн**. – В: *ИБПЖ – Извори*. Съставители: Д. Дойнов, М. Тодорова, Р. Крушева. Варна, 2000, с. 26 и сл.
15. **Хилендарски**, П. Предисловие к хотещим читати и послушати написания в историцу сию. – В: *Българско възраждане*. Христоматия, с. 27.
16. **Христов**, Хр. Паисий Хилендарски. Неговото време, живот и дело. София, 1972.
17. **Чауш**, Али. Подробно описание на османската държава. (Средата на XVII в.) – В: *История на българската държава и право – Извори*. Съставители: П. Петров и Г. Петрова. София, 2002.